

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Rustamov Jo'rabek¹

¹ O'zbekiston - Finlandiya pedagogika instituti magistranti

UMUMTA'LIM MAKTABLARDA TARIX O'QITISH USULLARI TIZIMI SHAKLLANISHI

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim tizimining muhim tarkibi bo'lgan o'qitish usullari va vositalarining shakllanish jarayoni va uning metodik va pedagogik jihatdan asoslanishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarix fani, metodika, pedagogika, metodik usullar, A.Vagin, tarixiy adabiyot, ta'limiy izchillik.

Hozirgi davrda talim mazmuni insoniyat to'plagan tayyor bilimlar ko'nikma va malakalarni puxta egallash bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikr yuritish, ijodiy ishlash qobiliyatlarining usishini taminlay oladigan ijodiy faoliyatni ham uzida birlashtirmog'i lozim. Bunda talim mazmuni bilan birga o'qitish metodlari ham muhim rol o'ynaydi.

O'qitish metodlari murakkab muammo bo'lib, maktab oldiga qushilgan masuliyatli vazifalarning hal etilishi ko'p jihatdan uning tug'ri hal qilinishiga bog'liqdir. Biroq hozircha tarix o'qitish metodlari sistemasi etarli darajada ishlab chiqilmagan. Metodik adabiyotda metodistlar tomonidan "metod", "metodik usullar" tushunchasi turlicha talqin etiladi va klassifikatsiya qilinadi. O'qitish metodlarini ilmiy asosda klassifikatsiyalash masalasi pedagogika fanida o'qitishning turli bosqichlarida turlicha hal qilib kelindi. O'qitish metodlari klassifikatsiyasiga bazan analiz sintez deduktsiya va induktsiya kabi mantiqiy operatsiyalar asos qilib olinib, o'qitish metodlari intuktiv, analitik va boshqa mantiqiy usullar sifatida, xarakterlanadi. O'qitish metodiga bu xil qarash, A.Vagin ta'kidlaganidek, tarix o'qitish metodikasida tan olinadi.

XX asrning 20 yillarida tarixni o'rganishning asosiy usuli-o'quvchilarning tarixni materiallar ustida olib boradigan mustaqil ishlaridan iborat bo'lsa, 30-yillarda esa,

o'qituvchining jonli so'zi o'quvchilar bilimining yagona manbai va asosiy o'qitish usuli bo'lib xizmat qildi. O'qituvchilarning asosiy e'tibori material tanglash va uni bayon qilishga qaratiladi.

Metodikaning rivojlanishi ijtimoiy-iqtisodiy va siesiy tarix bilan, tarixiy va pedagogika ilmlarining rivojlanishi bilan bog'liq. Metodikada to'plangan tarixiy tajribani o'rganish bugungi kundagi tarixiy talimning murakkab va dolzarb muammolarini ilmiy, haqiqiy echimini topishga erdam beradi. 7 Maktabda tarix predmet sifatida o'qitila boshlaganidan keyin o'qitishning maqsadi va mazmunini belgilash, uni eshlarga tushuntirish sohasidagi savollarga amaliy javob berish zaruriyati ostida tarix o'qitish metodikasining dastlabki elementlari yuzaga kela boshladi. XIX asrning oxiri-XX asr boshlarida tarixiy bilim beradigan xususiy maktablar paydo bo'ldi. Yirik shaharlarda jamoatchilik pedagogik tashkilotlar vujudga keladi.

1929 yilda eski imloning avval lotin imlosiga, keyin rus imlosiga o'tishi eshlarning madaniyat va avlodlar boy tarixiy merosidan mahrum bo'lib qolishiga sabab bo'ldi. Maktablardan talim-tarbiya milliy zamindan uzib tashlandi. 1931 yilda "VKP(b) tarixi qisqa kursi" darsligi nashr qilinib markazda nashr qilingan barcha darsliklarga, shu jumladan tarix darsliklariga shu darslik tizimi asos qilib olindi. Shu tariqa, 20 yillar oxiri 30 yillarning boshlariga kelib, maktab tarix bilimlari tizimi shakllandi. XX asrning 40 yillarida esa darsliklar yaratildi. Bunda davlat siyosatiga moslangan, partiya g'oyasi singdirilgan darsliklar yaratildi¹.

1934 yildan e'tiboran sobiq sovet davlati, shu jumladan O'zbekiston maktablarida tarix qo'yidagicha o'qitildi: III-IV sinflarda SSSR tarixining qisqacha kursi, V-VI sinflarda qadimgi dune va o'ta asrlar tarixining elementar kursi, VIII-X: sinflarda SSSR tarixi va yangi tarix kursi; Keyinchalik eng yangi tarix kursi kiritildi. O'zbekiston xalqlari tarixi mustaqil fan sifatida o'qitilmay, balki undagi bazi voqealarnigina Rossiya tarixi tarkibida o'qitish, eshlarni ajdodlarimizning boy merosidan, ananalaridan mahrum etish maqsadida ularni chetga surib qo'yish ana shu davlat siesatining erqin ifodasi natijasi edi. Msunur darsliklarda tarixiy faktlar va nomlarga to'ldirib yuborgan edilar. Maktab tarix o'qitishning shakl va usullarini ham ishlab chiqishni ham talab etdi. 1939 yili V.N.Bernadskiyning "Yuqori sinflarda tarix o'qitish metodlari" N.V.Andrevskaya bilan V.N.Bernadskiyning "Etti yillik maktablarda tarix o'qitish metodikasi" va boshqa uslubiy qo'llanmalar nashr etildi va o'zbek tiliga tarjima qilindi. Jumhuriyatimizda 191i yil dekabr oyidan boshlab nashr qilina boshlangan "Maorif (hozirgi xalq talimi)" jaridash maktabda tarix o'qitishni yo'lga qo'yish va o'qituvchilarning 9 pedagogik mahoratini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. O'zbekistonda tarixiy uslubiy fikrlarning taraqqietida 1940 yil avgustda O'zbekiston Moarif Vazirligi huzurida tashkil etilgan tarix va jamiyatshunoslik o'quv-uslubiyat kengashi tarix seksiyasining faoliyati ham katta ahamiyatga ega.

O'quvchilarning darsda material mazmunini yaxshi tushunolmay, uni edlab olish ularning fikr doirasi kengayishiga to'sqinlik qiladi. Maktabda tarix o'qitishning yangi tartibi amalga oshirildi. O'zbekiston maorif Vazirligi qoshidan o'quv uslubiy kengashi, tarix seksiyasi muhim rol o'ynadi. Shu seksiya azolari K.O.Oqilov, N.V.Teyx tomonidan 1960 yida IV sinf o'quvchilari uchun O'zbekiston tarixiga oid 26 hikoyadan iborat qo'llanma yaratildi. (T.1961), Sektsiyaning azosi R.K.O'rmonova esa 1963 yilda VII sinf tarix o'qituvchilari uchun O'zbekiston tarixidan qo'llanma yaratildi. (M."Voxatov, K.E.Jestov, B.T.Dagtlar

¹ Asfandiyorovich, N. F. (2022). XX ASRNING 20-30 YILLARI OLIY TA'LIMDA TARIX O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH MASALALARI. *TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR*, 72-75.

O‘zbekiston SSR tarixi O‘zbekiston maktablarining VIII sinf o‘qituvchilari uchun o‘quv qo‘llanma T. 1964).

O‘quvchilarning o‘qituvchi oldida hisob berishlari tarbiyaviy sifatga ham egadir. Tekshirish jaraenida o‘qituvchi va o‘quvchining va o‘quvchilarning o‘zlari orasidagi birga ishlashish vujudga keladi. Bu munosabatlar yuqori talabchanlikka aylanadi. O‘qitish natijasini tekshirish o‘qituvchining pedagogik faoliyati uchun ham ahamiyatli. O‘qituvchi bu orqali qo‘llanib yurgan metodlari natijasini ko‘radi, kamchiliklarini yo‘qotishga, pedagogik bilimlarini etishtirishga, darsliklar, yangi o‘quv qo‘llanmalarni izlab topish imkoniyati paydo bo‘ladi².

Tekshirish orqali hattoki butun bir 57 maktabning ish faoliyati natijasi haqida malumot olishga bo‘ladi. Demak, bog‘liklik hosil bo‘ladi. Tekshirishning mazmuni-tarix kursi bo‘yicha dastur (programma) talabiga loyiq aniqlanadi. Shuning uchun o‘qitish darajasi faqat o‘quvchilarning bilim hajmi bilan aniqlanib qo‘ymasdan, balki ularning shu bilimni amalda qo‘llana bilishi bilan ham aniqlanadi.

Tekshirish vazifasi va mazmuni uning tashkil qilinishini, forma (shakl) va uslublarini aniqlaydi. Tarix bo‘yicha tekshirish maqsadli yo‘nalishda bo‘lishi kerak. Uy vazifalarini tekshirish yani so‘rash uchun ham yangi materialni baenlashga tayergarlik kabi har tomonlama tayergarlik kurishlari metodik jihatdan talab qilinadi. Shu tayergarlik jaraenida o‘qituvchi malum mavzuni o‘rganish oldidan qanday asosiy maqsad turganligini hisobga olishi shart. Bunda qanday tushunchalar, sabab-natija bog‘lanishlar fakt, nom, sana, jug‘rofik ko‘rsatkichlarni o‘zlashtirish zarurligi aniqlanadi. Tekshirish tashkil qilishda, butun barcha materialni surash shart emas.

Agarda zarur malumotlar kuruladigan bo‘lsa, o‘qituvchi kerakli sahifasini aytish shart. Tashlangan savollar bo‘yicha o‘qituvchi o‘quvchini doskaga chiqarish mumkin, eki kartina, karta bo‘yicha ishlaydi. O‘quvchi butun sinfga va o‘qituvchiga javob beradi. O‘quvchini faqat mavzudan chiqib ketgan payitdagina tuxtatiladi. O‘qituvchining vazifasi ularga yo‘naltiradigan savollar berish. Ayrim o‘quvchilar bo‘lib yuborilgan baenini davom ettirishi qiyin bo‘ladi. Shu sababdan ularga cheklangan tarzda ko‘rsatuvlar avaylab beriladi. Ayniqsa sekin uylaydigan va gapiradigan o‘quvchilarga nisbatan usullar har tomonlama uylanib olib boriladi. Agar o‘quvchi xatoga yo‘l qo‘ysa, dastlab uning o‘zini tug‘rilashiga imkon berish kerak. Sinfdoshlarining javoblarini tug‘rilash va tuliqtirishda ayniqsa IV-VI sinf o‘quvchilari faollik kurastadi, yuqori sinflarda bu faollik so‘stlashadi. Bu ”ajralib” turishini hoqlamaslik, tortinish va boshqa sabablar bilan izohlanadi. Bu sharoitdan qanday chiqish mumkin. Bunda uslubchilar tavsiya qilgan sinfdoshlarining javobarini ezma ravishda retsenziya qilish qo‘llaniladi. Tekshirish tashkil qilish tarix o‘qitish jaraenida bilim va ko‘nikma shakllantirishning barcha etaplarida: o‘quvchilarning yangi materialni o‘zlashtirishga tayergarligida, yangi mavzuni o‘rganish va mustahkamlashda, uy vazifasini tekshirishda, takrorlashda ham amalga oshiriladi. Tekshirishni tashkil qilishda o‘qituvchi differentsial holatni saqlashi kerak. Faqat past o‘zlashtiradiganlarni so‘rab, quymasdan talabchan o‘quvchilarni ham nazorat ostiga olish talab etiladi.

Ko‘nikma va malakalarini egallashga erdam beradigan usullar qo‘llaniladi: bitta o‘quvchiga reja tuzish, ikkinchisiga kartina (tasvir) bo‘yicha hikoya qilish, uchinchisiga esa yangi faktlarni talqin qilishni topshirish mumkin. Tekshirishning asosiy formalari (shakllari)- bu

² Asfandiyorovich, N. F. (2022, May). HISTORY IN EDUCATION OF UZBEKISTAN 20-30 YEARS OF THE XX CENTURY. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 419-422).

kengaytirilgan og'zaki javob, o'rinda turib qisqa javob berish, doskada ezma va grafikaliq ish, frontal ezma va grafik javoblar. Bilim va ko'nikmani hisobga olishning asosiy turi-bu og'zaki so'rash. O'qituvchi mavzu mazmunini ochadigan savollarni berishi kerak, ushnga binoan javob talab qilinadi. O'quvchi javobni darslik betidagi suzma-so'z qatorlarni izlamaligi kerak, eki o'quvchi mazmun haqida uylashi kerak. Asosiy savol bilan birga o'qituvchi har xil yo'nalishda qo'shimcha savollar ham beradi. Masalan: Frank imperiyasi inqirozi haqidagi savolga qo'shimcha savol tariqasida bu inqirozning Arab xalifatligi inqirozi bilan uxshash tomonini so'rash mumkin. Ezma tekshirishning sinfga eskirtmasdan olish metodik jihatdan tug'ri hisoblanadi. Bu bilimni aniqlashga yaxshi erdam qiladi. Ezma tekshirishga 15 minut beriladi. Bu vaqtni tejashga ham imkon beradi. Yangi mavzuni o'rganishda kontur karta bilan, tablitsa tuzish, sxema, reja tuzish bilan bog'lik mustaqqil ish tashkil qilish mumkin. Tarix o'qitishda yangiliklarga kiradigan tekshirishda kompyuterlarda ham foydalanish yaxshi natija beradi. Tarix o'qitishda bilim, kunikma, o'quvchilarning mustaqil ishlashi baholanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'Yxati

1. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. «Ta'lim taraqqiyoti», 3-maxsus son. -T.: «Sharq», 1999 y.
2. Tarix o'qitish metodikasi . Toshkent, 2005 yil
3. Sadiev A. Maktabda tarix bilimlarning h'ozirgi ah'voli va o'ni o'qitishni milliy asosga qurish.T., 1993.
4. Sadiev A. O'zbekiston xalqlar tarixini o'qitish.T., 1993.
5. Tashpulatov T. Gafforov Ya. Tarix o'qitish metodikasi. T. 2002.
6. Karamanova G. Tarix o'qitish metodikasi. T. 2009.
7. Asfandiyorovich, N. F. (2022, May). HISTORY IN EDUCATION OF UZBEKISTAN 20-30 YEARS OF THE XX CENTURY. In International Conference on Research Identity, Value and Ethics (pp. 419-422).
8. Asfandiyorovich, N. F. (2022). XX asrning 20-30 yillari oliy ta'limda tarix o'qituvchilarini tayyorlash masalalari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 72-75.